

เหรียญที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพสมัยรัตนโกสินทร์

กานต์ภพ ภิัญโญ*

มนุษย์รู้จักการบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์สำคัญในชีวิต ไว้เป็นอนุสรณ์หรือถ่ายทอดหลักฐานความทรงจำมาเป็นเวลาช้านานแล้ว ดังปรากฏหลักฐานการบันทึกเรื่องราววิถีชีวิตความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษจากภาพเขียนสีบนผนังถ้ำและเพิงผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตามแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง นอกจากนี้ยังพบการบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์สำคัญด้วยภาพและตัวอักษรที่จดจาลงบนวัสดุหลากหลายประเภท เช่น กระดาษ ผ้า และหินศิลา โดยมีพัฒนาการตามยุคสมัย จนกระทั่งมีการตอกประทับเรื่องราวความทรงจำลงบนวัสดุประเภทโลหะที่ออกมาในรูปของเหรียญ จึงเป็นที่มาของการสร้างเหรียญที่ระลึกเนื่องในเหตุการณ์สำคัญหรือวาระพิเศษขึ้น จนเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายทั่วโลก

ความหมายของเหรียญที่ระลึก

เหรียญที่ระลึก (Medals) มีความหมายตามรูปศัพท์ คือ โลหะลักษณะกลมแบนรูปเหลี่ยม หรือรูปร่างใด ๆ ที่มีภาพหรือตัวอักษรอยู่บนพื้น แสดงถึงการคิดถึงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ในอดีต นับว่าเป็นเหตุการณ์พิเศษหรือโอกาสสำคัญ ซึ่งในทางปฏิบัติ เหรียญที่ระลึกก็จัดสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกสำหรับเก็บสะสม หรือมอบให้กับบุคคลเป็นสิ่งตอบแทน ของขวัญ หรือของฝาก แตกต่างจากเหรียญกษาปณ์ที่ระลึก ซึ่งเป็นเหรียญที่มีมูลค่าปรากฏอยู่บนหน้าเหรียญ สามารถใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย และจัดทำขึ้นเนื่องในวาระโอกาสสำคัญ นอกจากนี้ เหรียญที่ระลึกยังเป็นสิ่งบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่าง ๆ จึงนับว่าเป็นหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ได้เช่นเดียวกัน^๑

ในประเทศไทยอาจมีการผลิตเหรียญเพื่อวัตถุประสงค์อื่น นอกจากใช้เป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนมาช้านานแล้ว พบหลักฐานชัดเจนที่กล่าวถึงการจัดสร้างเหรียญเพื่อเป็นที่ระลึกวาระโอกาสสำคัญเกิดขึ้นในราชสำนักไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ คือ เหรียญแต่เม็งทง^๒ ซึ่งจัดสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระชนมายุ ๖๐ พรรษา ทั้งนี้ ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้สามารถนำไปประดับได้อย่างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้มีการจัดสร้างเหรียญที่ระลึกขึ้นในหลายวาระโอกาส รวมทั้งการจัดสร้างเหรียญเพื่อเป็นที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพ

* ภัณฑารักษ์ปฏิบัติการ ฝ่ายพิพิธภัณฑ์ทรัพย์สินมีค่าของแผ่นดิน ส่วนจัดแสดงทรัพย์สินมีค่าของแผ่นดิน สำนักทรัพย์สินมีค่าของแผ่นดิน กรมธนารักษ์

^๑ กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง, เหรียญที่ระลึกกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๕๔ Medals of the Rattanakosin Era A.D. ๑๙๙๙-๒๐๑๑, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๕), ๔.

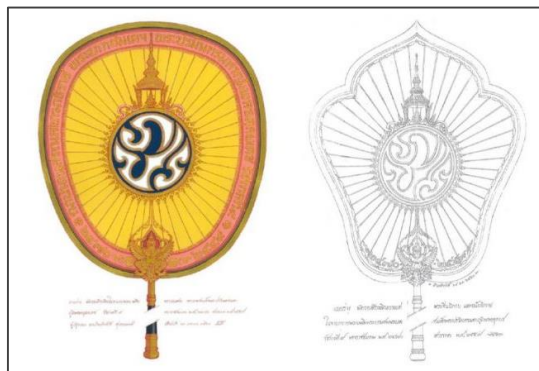
^๒ แต่เม็ง เป็นพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

ธรรมเนียมของที่ระลึกเนื่องในงานพระบรมศพและพระศพ

การมอบของที่ระลึก หรือของชำร่วย เพื่อเป็นสิ่งตอบแทนให้กับผู้ที่มาร่วมงานพระบรมศพ พระศพ และงานศพของสามัญชน ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะของที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพ นอกจากจะแสดงถึงพระมหากรุณาธิคุณแล้ว ยังสื่อถึงพระเกียรติยศ และเป็นเครื่องระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ด้วย

ของที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพแต่ละครั้ง มีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับสมัยนิยม ของที่ระลึกที่มีเอกสารหลักฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น การทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเงิน เป็นการพระราชทานเงิน ให้กับผู้มาร่วมงาน โดยจำลองไม้ไผ่ทำให้เป็นต้นกล้วยพฤกษ์ ต้นไม้บนสวรรค์ตามคติความเชื่อ สามารถอธิษฐาน ขอทรัพย์สิ้นเงินทองได้ จากนั้นพนักงานนำเงินใส่ไว้ในผลมะกรูดหรือมะนาว สมมติว่าเป็นลูกกล้วยพฤกษ์ เมื่อถึงเวลาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย พนักงานก็จะป็นต้นกล้วยพฤกษ์เพื่อเก็บลูกกล้วยพฤกษ์โยนให้กับผู้มาร่วมงาน^๓ อย่างไรก็ตาม ธรรมเนียมการทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ได้ยกเลิกในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕^๔

นอกจากนี้ยังมีการมอบของที่ระลึกประเภทหนึ่ง เรียกว่า เครื่องสังเค็ด หมายถึง ทานวัตถุที่เจ้าภาพ งานศพจัดถวายแก่วัด พระภิกษุสงฆ์ หรือมอบให้กับโรงเรียน ตามความจำเป็น เพื่อให้เกิดประโยชน์ ต่อสาธารณะ ดังนั้น เครื่องสังเค็ดจึงเป็นสิ่งของหลากหลายประเภท เช่น พัดรอง ย่าม ผ้ากราบ ธรรมาสน์ ตู้พระธรรม โต๊ะเขียนหนังสือ และภาชนะต่าง ๆ^๕ ซึ่งธรรมเนียมการมอบหรือถวายเครื่องสังเค็ดยังคง ปฏิบัติสืบเนื่องมาจนถึงงานพระบรมศพในปัจจุบัน^๖

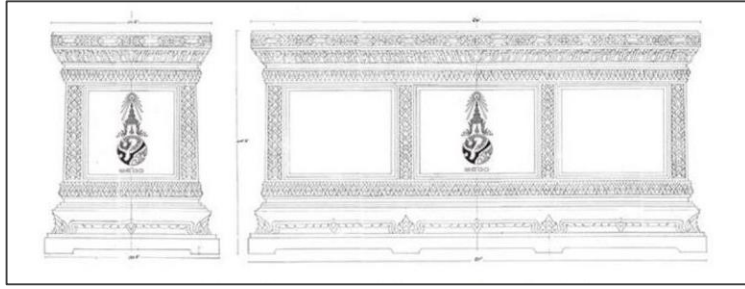
ภาพที่ ๑ พัดรอง งานพระบรมศพ รัชกาลที่ ๕ ออกแบบโดยกลุ่มจิตรกรรม สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร

^๓ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย และจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี, ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๒๐๓ - ๑๒๐๕, (กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๖), ๒๖๔ - ๒๗๒.

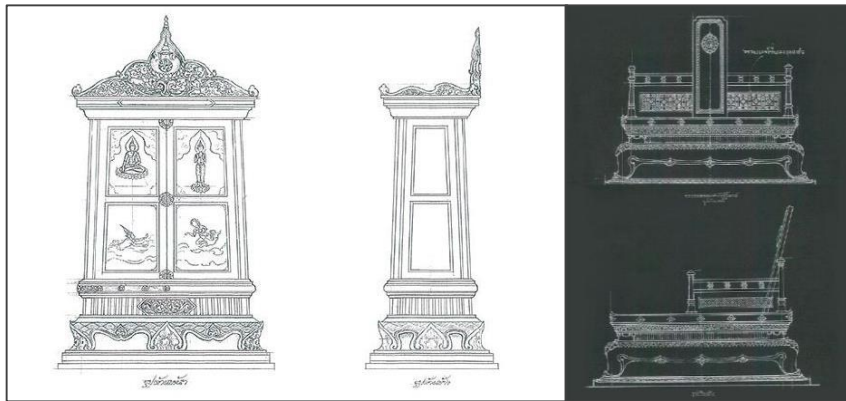
^๔ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องเนื่องกับงานพระราชพิธีพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช, (กรุงเทพฯ: สุวรรณภูมิ เฮอริเทจ, ๒๕๕๙), ๕๕.

^๕ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องเนื่องกับงานพระราชพิธีพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช, (กรุงเทพฯ: สุวรรณภูมิ เฮอริเทจ, ๒๕๕๙), ๕๔ - ๕๕.

^๖ กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักบริหารกลาง กรมศิลปากร, “โปรดเกล้าฯ จัดทำของที่ระลึก-เครื่องสังเค็ดงานพระบรมศพในหลวง ร.๙,” คม ชัด ลึก (๑๕ เมษายน ๒๕๖๐): ๑ - ๒.

ภาพที่ ๒ หีบปาฏิโมกข์ งานพระบรมศพ รัชกาลที่ ๙
ออกแบบโดยกลุ่มศิลปะประยุกต์และเครื่องเคลือบดินเผา สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร

ภาพที่ ๓ ตู้สังเค็ด งานพระบรมศพ รัชกาลที่ ๙
ออกแบบโดยกลุ่มช่างเขียนและลายรดน้ำ สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร (ซ้าย)

ภาพที่ ๔ ธรรมมาสน์ปาฏิโมกข์ งานพระบรมศพ รัชกาลที่ ๙
ออกแบบโดยกลุ่มศิลปะประยุกต์และเครื่องเคลือบดินเผา สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร (ขวา)

ที่มา ภาพที่ ๑ - ๔: ทีมข่าวศิลปวัฒนธรรม กรุงเทพธุรกิจ, **งามวิจิตรเครื่องสังเค็ด**, เข้าถึงได้จาก <http://www.bangkokbiznews.com/news/detail/๗๕๔๓๗๙>, เข้าถึงเมื่อ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

และยังมีของที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพที่นิยมอีกประเภทหนึ่งคือ หนังสืองานศพ ซึ่งถือว่าเป็นธรรมเนียมใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ใช้พระราชทานในพระราชพิธีพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ เป็นครั้งแรก^๗ จากนั้นจึงมีการนิยมพิมพ์หนังสือเป็นของที่ระลึกทั้งในพระราชพิธีพระบรมศพ พระศพ และงานศพสามัญชนจนกระทั่งปัจจุบัน

นอกจากของที่ระลึกตามที่กล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีการจัดสร้างเหรียญที่ระลึกเพื่อเป็นของที่ระลึกในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งปรากฏหลักฐานการจัดสร้างทั้งที่เป็นเหรียญกษาปณ์ที่ระลึก และเหรียญที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพด้วยเช่นกัน

^๗ สงวน อึ้งคง, “การแจกหนังสือเป็นของชำร่วย” ใน **สิ่งแรกในเมืองไทย เล่ม ๓**, (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), ๗๑๕ - ๗๑๙.

เหรียญที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

ในอดีต หน่วยงานที่มีภารกิจในการผลิตเหรียญของไทย คือ กรมกระษาปณ์สิทธิการ^๘ ซึ่งก่อตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๓ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้เกิดการรวมกรมที่มีความสำคัญเกี่ยวกับทรัพย์สินและเงินตราเข้าไว้ด้วยกัน^๙ กลายเป็นกรมธนารักษ์ ซึ่งมีภารกิจทั้งในด้านที่ราชพัสดุและการประเมินราคาทรัพย์สิน และด้านบริหารจัดการเหรียญกษาปณ์และทรัพย์สินมีค่าของแผ่นดิน มีภารกิจในการจัดสร้างเหรียญที่ระลึกเนื่องในวาระโอกาสต่าง ๆ รวมถึงเหรียญที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพด้วย

จากหลักฐานที่ปรากฏพบว่าการจัดสร้างเหรียญที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพนั้นเกิดขึ้นครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โดยที่ก่อนจะมีการจัดสร้างเหรียญที่ระลึกในลักษณะเหรียญกลมแบน เริ่มมีการจัดสร้างเงินตราที่ระลึกในรูปแบบเงินพดด้วงตราพระแสงจักร-พระจุลมงกุฏขึ้น (ภาพที่ ๕) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ เพื่อพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในงานพระศพพระองค์เจ้าหญิงเจริญกมล สุขสวัสดิ์^{๑๐} ต่อมาได้มีการจัดสร้างเหรียญที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพ ที่สำคัญมีดังนี้

ภาพที่ ๕ เงินพดด้วงตราพระแสงจักร-พระจุลมงกุฏ สมัยรัชกาลที่ ๕
ที่มา: สดับ ธีระบุตร, เงินพดด้วง, (นครหลวง: ไทยเซชม, ๒๕๑๕), ๖๕.

^๘ กรมธนารักษ์, ประวัติความเป็นมา, เข้าถึงเมื่อ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๐, เข้าถึงได้จาก http://www.treasury.go.th/ewt_news.php?nid=๒๒๐๓.

^๙ กรมธนารักษ์ เกิดจากการรวมกรม ๔ กรม คือ กรมกษาปณ์สิทธิการ กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมเงินตรา และกรมรักษาที่หลวงและที่กัลปนา ตามพระราชกฤษฎีกาการจัดวางระเบียบกรมในกระทรวง การคลัง พ.ศ. ๒๔๗๖

^{๑๐} สดับ ธีระบุตร, เงินพดด้วง, (นครหลวง: ไทยเซชม, ๒๕๑๕), ๘๕.

๑. เหรียญที่ระลึกงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิง
บัวจรัสโรภาส

ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๔๓๔ (สมัยรัชกาลที่ ๕)
ลักษณะเหรียญ กลมแบน มีห่วงด้านบนและล่าง
หน้าเหรียญ ด้านหน้าและด้านหลัง เป็นอักษรย่อพระนาม
ระบุข้อความงานพระเมรุ และปีสิ้นพระชนม์

๒. เหรียญที่ระลึกงานพระเมรุ ร.ศ.๑๑๙

ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๔๔๓ (สมัยรัชกาลที่ ๕)
ลักษณะเหรียญ กลมแบน
หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นภาพฉัตร ระบุข้อความงานพระเมรุ
ด้านหลังเป็นพระราชสัญลักษณ์ ๕ พระองค์

๓. เหรียญที่ระลึกเนื่องในงานพระศพ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้า
อรุณพงษ์รัชสมโภช

ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๔๕๒ (สมัยรัชกาลที่ ๕)
ลักษณะเหรียญ แปดเหลี่ยม มีห่วงด้านบน
หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นพระรูป ด้านหลังระบุพระนาม
วันประสูติ และวันสิ้นพระชนม์

๔. แผ่นเงินที่ระลึกงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๕

ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๔๕๓ (สมัยรัชกาลที่ ๖)
ลักษณะเหรียญ เหรียญกลมแบน บรรจุอยู่ในแผ่นเงินสี่เหลี่ยม
ทำขอบรูปปีกกา
หน้าเหรียญ แผ่นเงินทำเป็นรูปพระเมรุมาศ ระบุข้อความ
พระบรมศพ ร.ศ. ๑๒๙ มุมขวาบนเป็นเหรียญ
รูปพระบรมรูป รัชกาลที่ ๕

๕. เหรียญที่ระลึกพระราชพิธีพระบรมศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๔๖๓ (สมัยรัชกาลที่ ๖)
ลักษณะเหรียญ กลมรีแบน
หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นพระราชสัญลักษณ์ในพระองค์
และรัชกาลที่ ๖ ด้านหลังเป็นพระคาถา ระบุ
พระนาม และปีสวรรคต

๖. เหรียญที่ระลึกงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทววงศ์วโรปการฯ

ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๔๖๖ (สมัยรัชกาลที่ ๖)

ลักษณะเหรียญ กลมรีแบน มีห่วงด้านบน

หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นพระรูป ด้านหลังระบุ วันประสูติ และวันสิ้นพระชนม์

๗. เหรียญที่ระลึกงานพระเมรุ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์

ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๔๖๖ (สมัยรัชกาลที่ ๖)

ลักษณะเหรียญ สี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด มีห่วงด้านบน

หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นพระรูป ด้านหลังเป็นรูปเทวดาชีราชรถเทียมสิงห์ ระบุข้อความที่ระลึกงานพระเมรุ

๘. เหรียญที่ระลึกงานพระเมรุกรมพระนเรศวรฤทธิ์

ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๔๖๖ (สมัยรัชกาลที่ ๖)

ลักษณะเหรียญ กลมแบน มีห่วงด้านบน

หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นพระรูป ด้านหลังระบุ วันประสูติ และวันสิ้นพระชนม์

๙. เหรียญที่ระลึกงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๔๖๘ (สมัยรัชกาลที่ ๗)

ลักษณะเหรียญ กลมรีแบน มีห่วงด้านบน

หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นรูปพระพุทธรูปลัทธิมหายาน ด้านหลังมีระบุข้อความงานพระบรมศพ

๑๐. เหรียญที่ระลึกงานพระเมรุพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏฯ

ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๔๗๒ (สมัยรัชกาลที่ ๗)

ลักษณะเหรียญ กลมรีแบน มีห่วงด้านบน

หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นพระรูป ด้านหลังระบุ และปีสวรรคต

๑๑. เหรียญที่ระลึกงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
 ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๔๙๐ (สมัยรัชกาลที่ ๗)
 ลักษณะเหรียญ กลมแบน มีห่วงด้านบน
 หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นพระรูป ด้านหลังเป็นตราประจำ
 พระองค์ และปีสวรรคต

๑๒. เหรียญที่ระลึกพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระ
 นางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗
 ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๕๒๘ (สมัยรัชกาลที่ ๙)
 ลักษณะเหรียญ เจ็ดเหลี่ยม
 หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นพระรูป ระบุพระนาม ด้านหลังเป็นรูป
 พระเมรุมาศ และระบุข้อความงานพระบรมศพ

๑๓. เหรียญที่ระลึกอนุสรณ์การพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
 ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๕๓๙ (สมัยรัชกาลที่ ๙)
 ลักษณะเหรียญ กลมแบน
 หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นพระรูป ระบุพระนาม ด้านหลังเป็นรูป
 พระเมรุมาศ และระบุข้อความงานพระบรมศพ

๑๔. เหรียญที่ระลึกอนุสรณ์พระราชพิธีพระราชทานพระเพลิงพระศพ
 สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาส
 ราชนครินทร์
 ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๕๕๑ (สมัยรัชกาลที่ ๙)
 ลักษณะเหรียญ กลมแบน
 หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นพระรูป ระบุพระนาม ด้านหลังเป็น
 รูปพระเมรุ และระบุข้อความงานพระศพ

๑๕. เหรียญที่ระลึกอนุสรณ์การพระราชพิธีพระราชทานพระเพลิง
 สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี
 ปีที่จัดสร้าง พ.ศ. ๒๕๕๕ (สมัยรัชกาลที่ ๙)
 ลักษณะเหรียญ กลมแบน
 หน้าเหรียญ ด้านหน้าเป็นพระรูป ระบุพระนาม ด้านหลังเป็น
 รูปพระเมรุ และระบุข้อความงานพระศพ

เหรียญที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพในสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้ง ๑๕ เหรียญ มีทั้งลักษณะที่เหมือนกันและแตกต่างกัน สะท้อนได้ถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมา และความนิยมเกี่ยวกับ เหรียญในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งมีข้อสังเกตบางประการ ดังนี้

๑) เหรียญกลมแบน เป็นลักษณะรูปทรงที่นิยมจัดสร้างมากที่สุด อาจเนื่องมาจากว่าเป็นรูปทรง พื้นฐานสำหรับการผลิตเหรียญกษาปณ์ ซึ่งได้รับอิทธิพลตะวันตกหลังจากที่มีการเริ่มผลิตเหรียญกษาปณ์ กลมแบนในระบบเงินตราไทย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ อย่างไรก็ตาม ก็มีการจัดสร้างเหรียญที่ระลึกเนื่องใน พระราชพิธีพระบรมศพและพระศพรูปทรงอื่นอีก ได้แก่ สี่เหลี่ยม เจ็ดเหลี่ยม แปดเหลี่ยม และกลมรี ซึ่งอาจขึ้นอยู่กับสมัยนิยม หรือมีความหมายตามแต่ละโอกาส

๒) ห่วงบนเหรียญที่ระลึก เหรียญที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพมีหลายรูปแบบ ทั้งแบบที่มีห่วงด้านบนด้านเดียว และแบบที่มีห่วงทั้งด้านบนและล่าง สามารถสันนิษฐานได้ถึงลักษณะความนิยม การเก็บสะสมเหรียญในแต่ละช่วงเวลา คือ นอกจากจะเก็บสะสมในบรรจุภัณฑ์ หรือสมุดสะสมเหรียญ แต่ยังสามารถนำไปร้อยกับเชือกหรือสายสร้อย นอกจากนี้ การสร้างเหรียญที่ระลึกที่มีห่วง อาจจะใช้ เป็นเหรียญในการตั้งโต๊ะงานพระราชพิธีได้อีกด้วย^{๑๑}

๓) การประทับตราบนหน้าเหรียญที่ระลึกมีด้วยกัน ๓ รูปแบบคือ คือ การประทับเป็นพระบรมรูป หรือพระรูป การประทับเป็นรูปสัญลักษณ์ หรือตราประจำพระองค์ และการประทับเป็นรูปพระเมรุมาศ หรือพระเมรุของแต่ละพระองค์ ซึ่งนอกจากการประทับรูปพระเมรุมาศบนแผ่นเงินที่ระลึกงานพระบรมศพ รัชกาลที่ ๕ แล้ว ยังพบว่า เหรียญที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๙ ทั้งหมด มีรูปแบบเหมือนกันคือ ประทับพระรูปด้านหนึ่ง ส่วนด้านหลังประทับรูปพระเมรุมาศหรือพระเมรุ บนหน้าเหรียญที่ระลึกของแต่ละพระองค์เช่นเดียวกัน

๔) ลักษณะพิเศษของเหรียญที่ระลึกบางวาระ คือ แผ่นเงินที่ระลึกงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๕ ซึ่งแตกต่างจากเหรียญที่ระลึกอื่น คือเป็นแผ่นเงินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทำขอบรูปปีกกา มีเหรียญกษาปณ์ติดอยู่ที่มุมขวาบนของแผ่นเงิน นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำตลับเงินที่ระลึกด้วยอีก ๒ รูปแบบ คือ ตลับเงินใหญ่ ติดเหรียญคู่ สำหรับพระราชทานข้าราชการ ชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายใน และตลับเงินเล็ก ติดเหรียญเดี่ยว พระราชทานข้าราชการฝ่ายในชั้นผู้น้อย^{๑๒} อีกหนึ่งเหรียญ ที่มีความพิเศษคือ เหรียญที่ระลึกงานพระเมรุ ร.ศ. ๑๑๙ เนื่องจากโดยทั่วไปเหรียญที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธี พระบรมศพและพระศพมักจัดสร้างขึ้นเป็นเฉพาะของพระองค์นั้น แต่เหรียญที่ระลึกนี้จัดสร้างขึ้นเนื่องใน พระราชพิธีพระศพของพระบรมวงศานุวงศ์ถึง ๕ พระองค์ ซึ่งสิ้นพระชนม์ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน^{๑๓}

จึงกล่าวได้ว่า เหรียญที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพในสมัยรัตนโกสินทร์ สามารถบอกเล่าเรื่องราวผ่านที่มาของการผลิตและตราประทับบนหน้าเหรียญ อันเป็นการบันทึกวาระพิเศษ เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นการบันทึกประวัติศาสตร์บุคคลสำคัญให้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญ ที่เกิดขึ้น ในบางโอกาสยังเป็นหลักฐานที่แสดงออกถึงงานศิลปกรรมและเทคโนโลยีการผลิตเหรียญของไทย

^{๑๑} ดูเพิ่มเติมใน สามารถ เวสสุวรรณ, **เครื่องโต๊ะสยาม**, (นนทบุรี: เนื่อไม้, ๒๕๕๖).

^{๑๒} งาม วชิราวุธ, **ประวัติศาสตร์รัชกาลที่ ๖**, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕), ๒๙๕ – ๒๙๖.

^{๑๓} กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง, **เหรียญที่ระลึกกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๕**, (กรุงเทพฯ: ศรีบุญพิบัติเคชั่น, ๒๕๒๕), ๙๕.

ตลอดจนสะท้อนถึงพระราชนิยมในแต่ละสมัย ดังนั้น เหยียดูที่ระลึกจึงเปรียบเสมือนเป็นหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญอีกประเภทหนึ่ง ที่ควรค่าแก่การศึกษาและอนุรักษ์ไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศชาติสืบไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง. เหรียญที่ระลึกกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๕๔ Medals of the Rattanakosin Era A.D. ๑๙๙๙-๒๐๑๑. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๕.
- กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง. เหรียญที่ระลึกกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๕. กรุงเทพฯ: ศรีบุญพับลิเคชั่น, ๒๕๒๕.
- กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับงานพระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช. กรุงเทพฯ: สุวรรณภูมิ เฮอริเทจ, ๒๕๕๙.
- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย และจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี. ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๒๐๓ - ๑๒๐๕. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๖.
- ชัชวาล วุวนิช. เหรียญบนแผ่นดิน ร.๕. กรุงเทพฯ: คอมมอนเซนส์ ดีไซน์แอนด์พริ้นท์, ๒๕๔๙.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖.
- ราม วชิราวุธ. ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕.
- วีรชัย สมิตาสิน. เหรียญกษาปณ์ไทย : คู่มือการสะสมเหรียญกษาปณ์ไทย Thai coins : Standard catalogue of Thai coins. กรุงเทพฯ: แอ็คคิวเรท เพรส, ๒๕๕๐.
- สงวน อ้นคง. “การแจกหนังสือเป็นของชำร่วย” ใน สิ่งแรกในเมืองไทย เล่ม ๓. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา, ๒๕๑๔.
- สดับ ธีระบุตร. เงินพดด้วง. นครหลวง: ไทยเชชม, ๒๕๑๕.
- James D. Keyser and Michael A. Klassen. “Introduction to Rock Art” in Plains Indian Rock Art. Washington, D.C.: University of Washington Press, ๒๐๐๑.